

Alfred Bordado Sköld & Ester Holte Kofod (red.)

Sorgens kultur, del 2:

Diskursive og behandlingsmæssige perspektiver

Introduktion

Hvad stiller vi op med sorgen? Om end mødet med dødens endelighed kan beskrives som en ultimativ erfaring af menneskelig *begrænsning* – en erfaring vi mangler ethvert værktøj til at forstå og tænke, er menneskelige liv og samfund karakteriseret ved det, at vi *gør noget* ved døden og sorgen. Det er de levende – og ikke de døde, som vi kan læse i Lukasevangeliet 9:60, som begraver deres døde. Det er de levende for hvem sorgen er et eksistentielt livsvilkår som både forbinder og adskiller os på tværs af tider, landegrænser og samfundsklasser. Spor efter menneskelige begravelsesritualer har daterets til mere end 100 000 år tilbage i historien, og der findes næppe den kultur uden normer og ritualer for hvordan vi tager afsked med dem, der ikke længere lever. Homo Sapiens karakteriseres altså blandt andet ved det, at vi prøver at stille noget op med sorgen og døden. At være et historisk væsen vil blandt andet sige, at dem vi er, er uløseligt forbundet med det, der har været, og dem, der var her før os. Bredt forstået er sorgen et symptom på denne historicitet, hvormed vi forsøger at give mening og forholde os til, at dem der en gang var her, ikke længer er her. I gennem sorgen ærer vi, udviser taknemmelighed for eller forbander det, at store dele af vores muligheder for livsudfoldelse og hele væren afhænger af

disse mennesker. Sorgen forbinder fortid og fremtid, dem og os, levende og døde.

Hvor trækker vi grænsen mellem vores døde og de andres døde? Dette spørgsmål er ifølge Ruin (2018) afgørende for menneskelig kulturdannelse generelt og politik i særdeleshed. Dagens ophidsede diskussioner om hvilke statuer vi er bedst tjent med at beholde og hvilke vi bør rive ned, racistisk motiveret politibrutalitet, og spørgsmålet om hvordan coronavacciner fordeles verden over, kan sige at give støtte til den påstand. Den måde hvorpå vi sørger eller ikke sørger, den grænse vi trækker for “det sorgbare liv” (Butler, 2016), siger nogle gange mere om os selv, end vi umiddelbart kunne ønske. Med udgangspunkt i, at sorgen ikke udtømmende kan ses som et individuelt svar på den andens død, men altid er indlejret i strukturelle betingelser, diskurser og interesser, har vi i forskningscenteret Sorgens Kultur undersøgt vores samtidige måder at sørge på over de sidste fem år. Centeret, der blev søsat i forlængelse af et tidligere diagnosekulturprojekt (Brinkmann & Petersen, 2015), var blandt andet initieret af det faktum, at *Prolonged Grief Disorder* indgik i WHO’s nye diagnosemanual, ICD-11 (WHO, 2020). Sorg var for første gang blevet en separat diagnose, og spørgsmålet var følgelig, hvad dette kom til at indebære for vores måde at håndtere og leve med sorgen på, og hvad

det kunne sige om os som mennesker i det 21. århundrede?

Om end det, at vi gør noget ved sorgen, er universelt, forandres den måde hvorpå vi gør det, i lighed med meget andet. På trods af at diskussionen om sorgens potentielle sygelighed er en lang og kringlet historie, var dette første gang, at diagnosen fandt vej ind til en globalt anerkendt diagnosemanual. Den danske implementering, som forventedes at pågå i projektets løbetid, har været alt andet en gnidningsfri, og til dags dato er sorgdiagnosen stadig ikke en realitet i Danmark. Selvom dette for nogle af centerets forskere har indebåret en akut mangel på forskningsgenstand (Lund, 2021), har det ikke stået i vejen for at projektet har mundet ud i en række artikler, monografier og antologier når vi i år sætter punktum med en afslutningskonference i på Aalborg Universitet i december 2021.¹ Centralt for arbejdet i Sorgens kultur har været overbevisningen om, at ethvert kvalificeret bidrag til diskussionen om hvorvidt diagnosticeringen er udtryk for en rettidig anerkendelse af lidelsen ved komplicerede og forlængede sorgreaktioner, eller en overdreven patologisering af et menneskeligt grundvilkår, bør forholde sig både til hvad sorg er for en entitet, og hvordan diagnosticeringen hænger sammen med det samfund, vi lever i dag.

Hvor det sidste særnummer i *Nordiske Udkast* var teoretisk funderet i sin undersøgelse af sorgens historiske, samfundsmæssige og kulturelle forudsætninger, fokuserer det nærværende de på diskursive og behandlingsmæssige perspektiver. De fem bidrag forholder sig, på forskellige måder, til hvad vi gør og ikke gør med sorgen i dag, og flere af dem leverer herudover kvalificerede bud på, hvad vi burde og ikke burde gøre med sorgen. I al sin forskelligartethed udgør dette særnummer hermed et

tidsdokument, som vidner om den måde hvorpå vi italesætter og behandler sorg i begyndelsen af det 21. århundrede. Fra gæsteredaktørernes side, ønsker vi endnu en gang udtrykke vores taknemmelighed til Nordiske Udkasts faste redaktion for at give plads til to særnumre.

Særnummerets bidrag

Særnummerets første bidrag *Hvorfor er sorg aktuell som diagnose? Fra spørgsmål om legitimiteten av sorgpatologisering til kritik av diagnosens samfunnsfunksjon*, er skrevet af Lars Petter Sødal Bergsmark, kandidatstuderende i psykologi ved Århus Universitet. Bergsmarks artikel indskriver sig i en diagnosekritisk tradition, som søger at problematisere psykiatriske diagnosers dominerende rolle når det kommer til vores måde at forstå psykisk lidelse i senmoderne samfund. En substantiel diagnosekritik bør dog, hævder Bergsmark, inddrage de grundlæggende interesser, der driver denne udvikling. Ifølge Bergsmark handler dette på den ene side om det politiske incitament for at håndtere “besværlige lidelseserfaringer” og, på den anden side, om individualpsykologiske behov for anerkendelse. De behandlingsmæssige konsekvenser af denne udvikling er at psykologer og andre terapeutiske faggrupper både kan, bør og skal behandle sorg på en ny måde – en opgave som ifølge Bergsmark vanskeliggøres af det faktum, at sorgen unddrager sig de objektive valideringer som ICD-11 og andre diagnosemanualer hviler på. Det afgørende spørgsmål vi står tilbage med i Bergsmarks diskussion og vedvarende bliver nødt til at forholde os til, er hvad en løsningsfokuseret tilgang til sorgen egentlig betyder, samt en række relevante spørgsmål om hvordan vores privat- og arbejdsliv kommer til at påvirkes af en tiltagende diagnostisk syn på sorg og lidelse.

Hvor svaret på disse spørgsmål lader til at vente på sig, er sorg(en) for Dorthe Refslund Christensen, lektor i Nordiske sprog og Litteratur ved Århus Universitet, en ufravigelig

¹ Se forordet til det første særnummer, *Sorgens Kultur* del 1: Historiske, samfundsmæssige og kulturelle forudsætninger og centerets hjemmeside: www.sorg.aau.dk for yderligere information og publikationer.

realitet. I sin autoetnografiske artikel *At stille sig åben an: Sorg som livs- og identitetspraksis*, stiller Christensen det grundlæggende, men alt for sjældent stillede spørgsmål, hvad det egentlig vil sige at sørge? Hvordan gør man? På baggrund af tabet af sin mand og kollega, Kjetil Sandvik, undersøger Christensen den eksistentielle og normative betydning af samtidige sorgpraksisser, filtreret gennem sin egen proces med at finde tilbage til livet efter Kjetils død. Med udgangspunkt i blandt andet Judith Butler og Denise Riley argumenterer Christensen for, at om end sorgen til enhver tid handler om forholdet til en anden, er det den overlevende som står tilbage med opgaven at sørge – en opgave som grundlæggende ændrer de livsbetingelser man lever under. På trods af at sorgen efterlader en rest af uhelbredelig ensomhed, er det dog ifølge Christensen i gennem forbilleder, at vi lærer at udholde og leve videre. Med righoldige henvisninger til poesi og musik blandet med egne dagbogsnotater og digte, viser Christensen hvordan sorgen både forbinder og adskiller os, og illustrerer hermed betydningen af at række ud, “at stille sig åben an”, også når den vi elsker allermest, ikke længere er her.

Som sorgforsker med et afgrænset forskningsfelt bliver man ofte spurgt om betydningen af al den sorg, som falder udenfor den aktuelle kategori. Forskningscenteret Sorgens kultur har i høj grad fokuseret på sorg knyttet til død, hvilket på ingen måde underminerer al den sorg, som er forbundet med andre former for tab. Cecilie Marie Schmidt Thøgersen og Chalotte Glintborg, henholdsvis ph.d.-studerende og lektor på Aalborg Universitet, argumenterer i særnummerets tredje artikel, *Miskendt sorg hos partnere til personer med erhvervet hjerneskade*, for vigtigheden af at anerkende betydningen af forskelligartede tab og en øget accept af de mangefacetterede udtryk sorgen tager. Artiklen er baseret på interviews med fire partnere til personer med erhvervet hjerneskade, gennemført 2-5 år efter at ska-

den indtraf. I gennem en diskurspsykologisk analyse, hvor et righoldigt interviewmateriale inddrages, analyseres det ambivalente tab og de forandrede familiemønstre som en erhvervet hjerneskade ofte medfører. Videre fremhæves betydningen af sorgens temporalitet og de eksistentielle og etiske spørgsmål som denne type sorg medfører for de pårørende. Med henvisningen til Kenneth Dokas (1989) begreb om miskendt sorg (*Disenfranchised Grief*), vækker diskussionen, i lighed med forrige artikel, en væsentlig diskussion om behovet for anerkendelse og relevante forbilleder i en sorgproces.

Hvis det gennemgribende spørgsmål i nærværende særnummer er hvad vi gør med sorgen, er musikken en uundgåelig del af svaret. Albummet *Skeleton Tree* fra 2016 som Nick Cave udgav i kølvandet på sin søns død, nærmest skriger af sorg. Til tider kan man høre lyden af det kompakte mørke og den fortvivlelse, som til tider er en del af sorgen. Tre år senere, på albummet *Ghosteen* 2019, kan man skimte en slags lys og en mulig fremtid. Musikken tager ved, der hvor sproget ikke længere kan bære, “hvor det verbale sprog falder helt fra hinanden”, som Bolette Daniels Beck, Charlotte Lindvang & Julie Kolbe Krøier fra Aalborg Universitet formulerer det i særnummerets fjerde artikel, “*Svanen fra Tuonela*” – musik og indre billeddannelse som sorgpraksis. Med udgangspunkt i den musikterapeutiske metode *Guided Imagery and Music* (GIM) – en ledsaget fantasirejse til musik, der baseres på spontan billeddannelse under musiklytning, udforsker de den klassiske musiks potentiale som ledsager i sorgen. I gennem artiklen følger vi to af deltagerens erfaringer af en GIM-session hvor de hører Sibelius’ *Svanen fra Tuonela*, og løbende diskuterer deres oplevelser under temaet “at bære”. Mødet med det ubærlige og vanskelige kan – hævder Beck, Lindvang og Krøier – lindres i gennem det at hengive sig til musikken, og på denne måde kan GIM-terapi udgøre et mere rummeligt alternativ til andre behandlingsmetoder.

Døden er – i lighed med sorgen, en ting og mange ting. Indenfor sorgforskningen bliver der ofte foretaget distinktioner mellem den sorg der følger af pludselige dødsfald, og den sorg som følger af død forudgået af længereværende sygdom. En helt særlig død, er den som den afdøde selv står bag, nemlig selvmordet. I særnummerets afsluttende artikel, *Selvhjælpsgruppens mange facetter: Et indblik i en selvhjælpsgruppes funktioner på godt og ondt*, undersøger privatpraktiserende psykolog, Anna Therese Overvad Sørensen, inspireret af den britiske sociolog Tony Walter, de sociale og kulturelle dimensioner som er på spil i en selvhjælpsgruppe efter selvmord. Ifølge historiker Philippe Aries (2008), er vores sekulære tidsalder præget af et øget fokus på den sørgende i kontrast til religiøse samfunds fokus på den dødes færden i det hinsidige. Når det kommer til selvmord, er dette en sandhed med modifikationer, da omgivelserne ifølge Overvad Sørensen har en tendens til at lægge fuldt fokus på den afdøde. Denne sorg bliver dermed ofte overset, og selvhjælpsgruppen er sat i verden for at afhjælpe dette. På baggrund af et flerårigt etnografisk feltarbejde og et *collective case study* viser Overvad Sørensen, hvordan selvhjælpsgruppen både befrier og begrænser. Det fælles rum som opbygges giver på den ene side kærkomne muligheder for at udtrykke og dele sorgen, og på den anden side dannes der et indsnævrende mikrosamfund med normer, regler og narrativer for, hvordan man som pårørende efter selvmord “bør” forholde sig til situationen. Bevidst om de mange individuelle fordele det kan have at indgå i en selvhjælpsgruppe, advarer Overvad Sørensen endvidere for at selvhjælpsgruppen risikerer at skabe grobund for en øget distancering mellem den sørgende og deres sociale omgivelser. Således nuancerer artiklen den pågående diskussion om hvordan selvhjælpsgrupper bør organiseres og, ikke mindst, institutionaliseres – et spørgsmål som kun bliver mere relevant.

Referencer

- Ariès, P. (2008). *The Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death over the Last One Thousand Years*. New York: Vintage Books.
- Brinkmann & Petersen (red.) (2015). *Diagnoser*. Århus: Klim.
- Butler, J. (2016). *Frames of War: When is Life Grievable*. New York: Verso.
- Doka, K. J. (1989). *Disenfranchised Grief*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books.
- Lund P. C. (2021). Prolonged Grief Disorder: An Implementation Gone Awry and a Researcher Going Gonzo. *International Journal of Qualitative Methods*. (OnlineFirst) <https://doi.org/10.1177/16094069211020176>
- Ruin, H. (2018). *Being with the Dead: Burial, Ancestral Politics, and the Roots of Historical Consciousness*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- WHO, 2020. World Health Organization (2020). *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (Version: 5/2021), 6B42: Prolonged Grief Disorder*. Tilgået den 12.08.2021 på <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1183832314>